

Марія ЯРУШАК,

orcid.org/0000-0003-1639-0579

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) m.yarushak@gmail.com

ВПЛИВ ОБРЯДІВ ТА РИТУАЛІВ НА ВИХОВАННЯ ДІВЧАТ В УКРАЇНСЬКИХ РОДИНАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюється обрядовість та ритуально-світоглядні засади виховання дівчат в українській родині кінця XIX – початку XX століття. Проаналізовано вплив родильної та весільної обрядовості на подальшу долю дівчат та хлопців. Проаналізовано методи і засоби впливу ритуалів та особливості їх використання у вихованні дівчат в українській родині. Висвітлено вплив обрядів на виховання, навчання і підготовку дівчат до дорослого життя. Розкрито особливості виховного процесу: урахування віку дитини, гуманне ставлення до дитини, повага до батьків (особливо до матері), послідовність і наступність виховних дій, особистий приклад у вихованні, підготовка до дорослого життя, до шлюбно-сімейних стосунків. Сучасна педагогіка потребує нових підходів у формуванні свідомого сім'янина вихованого на традиціях свого народу. Головним чинником виховання підростаючого покоління українське суспільство традиційно вважало сім'ю. Сімейне життя українців супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, хрещення, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Основними елементами сімейної обрядовості вважалися родильні, весільні та поховальні й поминальні обряди. Крім них, у сім'ї нерідко відзначалися події менш важливого значення: входини, пострижини, вступ до парубоцтва і дівочтва, повноліття, срібне та золоте весілля. Розрізнення статі відбувалося уже з перших хвилин народження дитини, насамперед це відрізання пуповини. Хлопчикам відтинали на сокирі, поліні – «щоб господарем був», а дівчаткам на гребені, «щоб доброю господинею була, ткала та пряла». В сучасному світі традиції нашого народу відходять на задній план, децю змінюються, адаптуються до сучасного ритму життя.

Ключові слова: *традиції, забобони, обряди, ритуали, виховання, етнопедagogіка.*

Mariia YARUSHAK,

orcid.org/0000-0003-1639-0579

Ph.D of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) m.yarushak@gmail.com

THE INFLUENCE OF RITES AND RITUALS ON THE UPBRINGING OF GIRLS IN UKRAINIAN FAMILIES: A HISTORICAL ASPECT

The rites and ritual and philosophical foundations of education, girls in Ukrainian family late XIX – early XX century are highlighted in the article. The influence of maternity and wedding ceremonies on the future fate of girls and boys is analyzed. Methods and means of influence of rituals and peculiarities of their use in education of girls in Ukrainian family are analyzed. The influence of rituals on the education, training and preparation of girls for adulthood is highlighted. The peculiarities of the educational process are revealed: taking into account the age of the child, humane treatment of the child, respect for the parents (especially the mother), the sequence and continuity of the educational actions, personal example in education, preparation for adulthood, for marriage and family relationships. Modern pedagogy needs new approaches in the formation of a conscious family man raised on the traditions of his people. Family has traditionally been considered a major factor in the upbringing of the younger generation. Family life of Ukrainians was accompanied by various rituals and rituals, which in a symbolic and symbolic form marked certain stages of human life and the most important stages of family development in its life cycle: the formation of a family, the birth of a child, her age, baptism, family anniversaries family. The main elements of family ritual were considered maternity, wedding and funeral ceremonies. In addition, events of lesser importance were often noted in the family: entrances, haircuts, entry into gunning and maidenhood, coming of age, silver and gold weddings. The article was distinguished from the very first minutes of the baby's birth, first of all, the cord was cut. The boys were cut off on an ax, the logs – “to be the master”, and the girls on the comb, “to be a good mistress, weave and spin”. In the modern world, the traditions of our people are taking a back seat, changing somewhat, adapting to the modern rhythm of life.

Key words: *traditions, prejudices, rituals, rituals, education, ethnopedagogy.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в досить складних соціально-економічних, політичних, соціокультурних умовах, спостерігаємо певну кризу української родини: помітно знижується народжуваність, частішають розлучення, втрачаються кращі сімейні цінності, а це неодмінно негативно позначається на родинному вихованні дітей. Усвідомлюючи роль цього соціального інституту у вихованні молодого покоління, вченими запропоновано цілу низку різних програм з підтримки родини, материнства й дитинства на державному рівні. Крім того, оптимізація виховної діяльності родини стала сьогодні об'єктом значної кількості наукових досліджень (О. Вишневський, А. Вихрущ, Г. Васянович, Н. Кришталь, Є. Коваленко, Л. Ковальчук, В. Кравець, Т. Кравченко, М. Лемківський, М. Савчин та інші). Їх аналіз засвідчує, що сучасні науковці все частіше звертаються до етнопедагогіки як джерела ідей для розв'язання актуальних проблем сімейної, освітньо-виховної практики та закликають до ґрунтовного осмислення й використання набутого століттями досвіду народної педагогіки щодо виховання дітей батьками.

Аналіз досліджень. Кінець XIX – початок XX сторіччя відзначається підвищенням інтересом до вивчення різнобічних аспектів традиційного життя українського народу, в тому числі і до етнографії дитинства. Традиціям української народної педагогіки присвячено окрему книгу М. Стельмаховича «Українська народна педагогіка».

Прикмети та повір'я, що належать до вагітності та народження дітей, заборони, що стосуються вагітних, елементи родильного обряду (хрестини, зливки), обряди, пов'язані з бабою-повитухою, вивід породіллі детально описуються у публікації А. Малинки. Описовий нарис етнографічного характеру М. Дерлиці включає окремі записи про родильний обряд, коліскові пісні, забави з дитиною, факти дитячого побуту, заклички до птахів, дощу, окремі ігри тощо. Деякі фрагментарні дані, що стосуються дитини, зустрічаємо у записках Ф. Колесси та І. Франка. Найбільший внесок у етнографічне вивчення дитини та дитинства належить громадівцю Маркові Грушевському, який у кінці XIX ст. поставив дослідження дитячого життя на науковий рівень. Коротку характеристику родильних обрядів українців подав Ф. Вовк. У цьому контексті варто згадати праці О. Кісь, І. Щербак та інших, в яких розглядаються різноманітні питання: просторово-часові аспекти ритуалів соціалізації, обрядові форми статевої ідентифікації новонародженого, особливості соціалізації дівчаток в українській сім'ї, обрядові функції дітей та парубків.

Мета статті – розкрити особливості національних традицій, пов'язаних з народженням, хрестинами, одруженням дівчинки в українській сім'ї, та оцінити їх вплив на подальшу її долю.

Виклад основного матеріалу. Кожен народ, родина, сім'я має свої звичаї, які склалися протягом багатьох століть. У кожного народу є повір'я, що той, хто забув звичаї свого народу, обов'язково буде покараний Богом. Олекса Воропай у своєму етнографічному нарисі «Звичаї українського народу» про звичаї писав так: «Звичаї народу – це ті прикмети, за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах» [2, с. 3]. Етнографічні матеріали засвідчують, що в усіх місцевостях України велика увага приділялася звичаям та обрядам, пов'язаним з народженням, хрещенням дитини, а згодом із створенням шлюбу. Згідно з народними віруваннями дотримання і виконання відповідних звичаєвих настанов і обрядів – це необхідна передумова успішного народження, здоров'я і благополуччя матері, дитини та щасливої їхньої долі. Цей комплекс обрядовості поділяють в етнографії на чотири групи:

- дородові звичаї і обряди;
- власне народини;
- післяродові;
- обрядові дії, що знаменують «приєднання»

дитини до сім'ї, роду, громади.

Родильна обрядовість належить до числа особливо делікатних сфер і тому вона найбільш ретельно обставлялася магічними діями. Першим етапом були дородові звичаї та обряди, які насамперед були пов'язані із самою вагітною жінкою. Через любов до дітей українці з великою пошаною ставились до майбутніх матерів. Вагітність супроводжувалась різноманітними забобонами та заборонами.

Породіллю насамперед оберігали від усіляких несподіванок та неприємностей. Майбутнім матерям не дозволяли виконувати важку роботу, покращували їй харчування, а в родині намагались створити більш спокійнішу атмосферу. Народженню дитини колись надавали більшого значення, ніж у наші часи: згідно із звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти. Родина без дітей вважалася неповноцінною, а бездітність – нещастям (Хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар; Дітей та склянок ніколи не буває забагато).

Про такий особливий стан, як вагітність, намагались говорити якомога менше, щоб не наврочити дитині: чим менше народу знає про стан жінки, тим легше буде народжувати. Породіллі заборонялося, наприклад, споживати горілку, дивитися на змії, зустрічатися з каліками, сліпими та хворими. Нерідко жінка підперезувалася широким вовняним поясом, який слугував за оберег, а гуцулки натягали чоловічі штани, щоб відволікати увагу злих сил. В деяких гірських районах України жінки шили спеціальний облягаючий одяг, в якому і спали: через це діти нерідко народжувалися кволими. Вагітна не повинна була дивитись на вогонь і померлого, бити тварин, брати щось чуже, сердитись, сваритись, гніватись. Вважалося, що поведінка матері її психологічний стан впливають на здоров'я, розвиток, формування дитини ще до її народження. Деякі забобони нібито оберігали майбутню матір, але, з іншого боку – сильно обмежували. Не можна було підстригатись – це ніби вкорочувало життя дитині, якщо мазала хату – «замазала» дитині очі, якщо шила – дитина народиться із фізичними вадами. І так проходили усі дев'ять місяців вагітності.

Роди, які ще називали пологи, злоги, народини, відкривають цикл власне родильних обрядів. Місце пологів зберігалось у таємниці до останнього, традиційно це була лазня чи комора в деяких випадках це могло бути й поле. Коло дійових осіб обмежувалось до трьох людей: породіллі, баби-повитухи та чоловіка породіллі. Все трималось у таємниці, навіть повитуху запрошували в останній момент. Повивальна бабка (в різних регіонах України вона мала різні назви: баба-бранка – на Правобережжі, баба-пупорізка – на Наддністрянщині, баба – в Поліссі тощо) завжди обиралася з числа найповажніших жінок села і була, як вважали, пов'язана з магічними силами. Під час пологів відкривали двері, відчиняли всі замки, розв'язували усі вузли, щоб дитина легше вийшла на світ; породіллю ж обкурювали зіллям. Поява на світ нової людини сприймалася нашими пращурами, як магічне дійство. Баба-пупорізка постійно промовляла молитви, знімала ікону, обмивала і давала воду пити породіллі. Найбільш досвідченні баби робили жінці массаж, ставили компреси з льону, щоб полегшити біль, тощо. Дуже важливим завданням було відрізання пуповини. І під час цієї процедури відбувалось символічне кодування соціокультурної статті дитини. Хлопчику відрізали пупок на сокирі, щоб був гарним господарем, а дівчинці на суто жіночому знарядді праці (гребені, кужелі, голці, веретені, серпі

тощо), щоб була вправною пряхою та господинею [3, с. 9]. У деяких регіонах України пупок клали у дитячу колиску в інших місцях ховали до скрині чи за ікону. Через деякий час (сім – десять) років його давали дитині і пропонували розв'язати. «Як розв'язав пуп, – кажуть у народі, – то й ум розв'язав, а як ні – то буде мучитись» [13, с. 9].

Велике значення надавали першому купанню. Зазвичай у купіль дівчинки клали: ромашку, калину, гілочку вишні, материнку, любисток, щоб рум'яна та красна була, гарна, щоб хвороб не знала і люб'язна була. У купіль хлопчикам додавали гілочку дуба, щоб міцний був, як дуб. Кожен регіон мав свої особливості, зокрема на Поділлі в купіль дівчинки кидали пелюстки з першої півонії. Таку квітку стерегли, щоб ніхто чужий (у кого є дівчата) не зірвав, бо може «вкрасти» щастя [1, с. 30]. На Лемківщині під час першого обрядового купання, яке здійснювали на третій день після хрещення, на край «кужліки» клали різні домашні та сільськогосподарські предмети: хлопчикові – молоток, сокиру, рубанок, а дівчинці – веретено, голку [4, с. 103]. Дівчаткам гріли воду у високих глечиках, щоб були стрункі, але не давали їй закипіти, бо дитина буде сердита. Не випадково ж, як щось негаразд у поведінці, то кажуть: «У гарячій воді купаний».

Хрестини – обрядові дії, спрямовані на прилучення дитини до сім'ї, общини і християнського світу. Розрізнялись декілька варіантів Хрестин: переважно народні, суто релігійні та змішані. Найбільш поширений на Україні останній варіант: спочатку дитину хрестять у церкві, а потім у родині влаштовують гостину. В Хрестинах важливу роль відігравали куми, або другі батьки новонародженого (у церковному варіанті – хрещені батьки), яких запрошував батько немовляти. На Середній Наддніпрянщині обирали переважно одну пару кумів із близьких родичів, на Волині – дві-три пари як із близьких, так і з далеких родичів, на Поділлі – до п'яти, з родичів і знайомих, на Наддністрянщині – до десяти пар, так званих нанашок.

Відмова від кумівства вважалася за гріх. Якщо діти в батьків скоро вмирають, то, аби запобігти цьому, в куми запрошують перших стрічних на вулиці, але тільки не дітей, – такі куми, повернувшись з хрещення, вносять дитину не через двері, а подають через вікно. Але перед тим, як несуть дитину до хреста, на роздоріжжі кидають нечистому жертву-відкупне, промовляючи: «На тобі, чорте, плату!»). Вважалося, що дитину треба нести до хреста лише на правій руці; при ній мали бути традиційні обереги (часник, сіль, шматок хліба, а інколи й цілий буханець).

Відповідальність у кумів дуже велика: вони справляють для хресника всі хрестильні обряди, пострижини, обов'язково відвідують його на день народження, забезпечують його, так би мовити, духовною їжею (рідні батьки мають опікуватися матеріальним добробутом дитини), супроводжують у день весілля (у весільному обряді хрещені батьки відіграють особливо важливу роль), беруть участь у гостині під час заручин, дають своє благословення своєму хрещеникові.

У церкві до хреста має тримати дитину трохи кум, а трохи кума. Вважалося доброю ознакою, коли під час хрещення дитина плаче. Навіть не просто доброю, а необхідною. Раніше, якщо мовчало, навіть трохи щипали, щоб кричало – щоб на життя йшлося. Якщо мовчить – то неприродно й вельми підозріло. Адже саме хрещення, як уже зазначалося, – це обряд «виривання» нового члена Церкви з-під влади диявола чи нечистого взагалі. І коли дитина не реагує, то сидить в ній диявол міцно. Як воно відіб'ється на подальшому житті малюка – хто знає. Рідні батьки таїнство хрещення спостерігати не повинні. Найкраще, якщо залишаться вдома. Як приносять дитину з церкви, рідний батько чи мати бере від хрещених батьків охрещену дитину у свої руки та кладе в колиску. Після хрещення у церкві, куми й сусіди збиралися до хати новонародженого за святковий стіл. Обов'язковою стравою на гостинах була бабина каша. На хрестинах всі сидять за столами, пригощаються та співають пісень. Переважають на хрестинах пісні веселі, жартівливі, бо той обряд є радісним. Після усіх таких обрядів дитину сміло можна було вважати членом громади.

Вагомим етапом у житті кожної дівчини та парубка було одруження. Шлюб був одним із важливих соціальних інститутів. Як зазначають дослідники, «...за допомогою символічних образів-персонажів, обрядових символів-атрибутів, алегоричних дій і табуєваних словесних формул у весільному ритуалі утверджувалася головна ідея плідності й продовження роду» [6, с. 59]. Закономірним є те, що існувала велика кількість дошлюбних, шлюбних, післяшлюбних звичаїв та ритуалів, метою яких було забезпечення плідності подружжя.

В українських сім'ях переважав патріархальний устрій, і тому певна перевага надавалася народженню хлопчика. Якщо до доньок ставилися як до тимчасових членів сім'ї і навіть називали їх «чужа кістка», «чуже щастя», то сини вважалися істинними продовжувачами роду, його спадкоємцями. Говорили: «Як син родиться, то й кутки в хаті веселяться, а як дочка, то й кутки смутяться» або «Син народжується на господар-

ство, а дочка на злидні» [7, с. 310]. Зважаючи на особливе бажання мати дітей чоловічої статі, майже не зустрічаємо якихось магічних дій стосовно народження дівчаток. Прагнення передусім мати нащадків чоловічої статі зумовлювало наявність у весільному обряді українців низки звичаїв та обрядових дій.

Найбільш розповсюдженим звичаєм є садити на коліна молодій маленького хлопчика, «щоб насамперед, народила хлопця» [9, с. 408]. Мала місце прикмета, що дитина, зачата в «чоловічий» день, буде хлопчиком, а у «жіночий» – дівчинкою. Чоловічі та жіночі дні визначали за граматичним родом їх назв. Понеділок, вівторок, четвер – «чоловічі» дні; середа, субота, неділя – «жіночі» дні.

Даруючи подарунки, висловлювали жартівливі побажання на зразок: «Дарую хустину, щоб закутати до року дитину»; «скатертину і шматок ряднини, щоб скоро були родини», «дарую на стовпчик, щоб до року був хлопчик», «горобця, щоб мати хлопця-молодця», «сороку, щоб мала хлопців до року» тощо [10, с. 28–29].

Безплідність в українській народній традиції вважалася великим нещастям і приписувалася насамперед жінці («ялівка», «пустоцвіт», «пуста верба» тощо). Причиною неплідності вважали, зокрема, народження подружжя в один день, народження в суботу, в страсний четвер тощо.

Обряди, спрямовані проти народження дітей, були скоріше винятком. Запобігання дітонародженню у народній християнській традиції вважалося великим гріхом. Осуду підлягали дії молодої, яка, не бажаючи мати дітей, під час посаду підкладала під себе праву руку. Вважалося, що головна мета шлюбу – народження дітей та виконання жінкою своєї основної соціальної функції – материнства. Створення сім'ї вважалося важливою подією для юнака та дівчини, а також для усієї родини з обох боків. Саме родина забезпечувала формування етнічних стереотипів статевого виховання та поведінки. Основні мотиви всього комплексу народних звичаїв та традицій – це успішне народження, здоров'я матері та дитини, благополуччя і щастя новонародженого. Обрядовість, пов'язана з народженням і ростом дітей, становила складний комплекс, що починався набагато раніше від вагітності жінки та пологів.

Висновки. Проаналізувавши традиції нашого народу, ми побачили чітку лінію, яка розмежовує хлопчиків та дівчаток, ще до їхнього народження. Насамперед це показано у весільній обрядовості. Також розрізнення статі відбувалося вже з перших хвилин народження дитини, через дії з пуповиною.

Треба зауважити, що головна соціальна відповідальність за народження, виховання дітей покладалася на особу жіночої статі. Народження дітей в українській сім'ї завжди було радісною звіст-

кою, і всі з нетерпінням чекали на таке поповнення. Тільки після народження немовляти молода сім'я могла вважатись повноправним членом громади і брати участь у вирішенні проблем села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). Київ, 2000. 191 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етногр. Нарис. Київ : Школа, 2006. 384с.
3. Грицак Є. Дитина в українських народних повір'ях і в народному лісництві. Неопалима купина. Київ, 1995. № 3-4. С. 75–100.
4. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. Київ, 1929. 180 с.
5. Курочкін О. Метод синкретичних вузлів і давні весільні ігри українців. Матеріали до української етнології. Київ, 2003. Вип.3(6). С. 53–60.
6. Милорадович В. П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. С. 170–341.
7. Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолин Стрийського повіту. Зібрала О. Рощкевич. Опрацював І. Франко, 1886. Весілля. Кн. 2. С. 73–182.
8. Правдюк О. А. Народне весілля на Україні. *Весілля*. Кн.1. С. 9–62.
9. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. Київ, 1985.

REFERENCES

1. Borysenko V. Tradytzii i zhyttiedialnist etnosu (na materialakh sviatkovo-obriadovoi kultury ukrainsiv) [Ethnic traditions and life (based on materials of Ukrainian festive ritual)] Kyiv, 2000. 191 p. [in Ukrainian].
2. Voropai O. Zvychai nashoho narodu: [Etnohr. narys] [Customs of our people: [Ethnography. sketch]] Kyiv : School, 2006. 384p. [in Ukrainian].
3. Hrytsak Ye. Dytna v ukrainskykh narodnykh poviriakh i v narodnomu lichnytstvi [A child in Ukrainian folk beliefs and in folk medicine] Burning blackberry. Kyiv, 1995. № 3–4. pp. 75–100 [in Ukrainian].
4. Zablada N. Pobut selianskoi dytyny. Materialy do monohrafii [Life of a peasant child. Materials for the monograph] with. Ancestry. Kyiv, 1929. 180 p. [in Ukrainian].
5. Kurochkin O. Metod synkretychnykh vuzliv i davni vesilni ihry ukrainsiv Materialy do ukrainskoi etnologii [Syncretic knots method and ancient wedding games of Ukrainians]. Materials on Ukrainian Ethnology. Kyiv, 2003. Issue 3 (6). P. 53–60. [Ukrainian].
6. Myloradovych V.P. Zhytio-bytio lubenskoho krestianyna. Ukraintsi: narodni viruvannia, poviria, demonolohiia [The life-being of a Luben peasant] Ukrainians: People's Beliefs, Beliefs, Demonology. P. 170–341. [in Ukrainian].
7. Obriady i pisni vesilni liudu ruskoho v seli Lolyn Stryiskoho povitu. [Wedding ceremonies and songs of Ukrainian people in the village of Lolyn of Stryi county.] Collected by O. Roshkevich. Developed by I. Franko, 1886. Wedding. Book 2. P. 73–182. [in Ukrainian].
8. Pravdiuk O. A. Narodne vesillia na Ukraini [People's wedding in Ukraine] Wedding. Book 1. P. 9–62. [in Ukrainian].
9. Stelmakhovych M. H. Narodne dytynoznavstvo [Folk child science] K., 1985. [in Ukrainian].